

Carpe diem – Menetetyn Karjalan uusi geologia ja arkeologia

Heikki Matiskainen

Karjalan synty. Viipurin läänin historia 1. Toim. Matti Saarnisto. Karjalaisen kulttuurin edistämistä ym. 2003, 560 s.

1960-luvulla perustetun Suomen ja Neuvostoliiton teknillistieteellisen yhteistyökomitean sateenvarjon alla toimi myös arkeologian alakomitea, jonka vuosittaiset kokoukset merkitsivät kommunikaation avautumista Moskovan, Leningradin ja jopa Viron arkeologien kanssa. Museoviraston tutkijoille symposiumit olivat tuolloin tärkein kehys kansainvälisessä yhteistoiminnassa. Yhteistyö tarjosi monelle neuvostoarkeologille mahdollisuuden vierailta Suomessa tutustumassa tšekäläisiin kokoelmiin.

Sellainenkin ehdotus tehtiin epävirallisella tasolla, että luovutetun Karjalan arkeologinen aineisto ja asiakirjat siirrettäisiin museovirastosta Leningradiin. Museoviraston kunniaksi saivat suomalaiset lakaistua kiusallisen keskustelun maton alle. Voi spekuloida katastrofiajutuksella, jos neuvostoarkeologian pää, V. I. Ravdonikas olisi aikoinaan älynnyt ja saanut syötettyä saman ajatuksen rauhansopimukseen.

Perestroikan myötä palautui mahdollisuus tehdä geologisia ja arkeologisia tutkimuksia luovutetussa Karjalassa ja muualla Venäjällä. Kommunisin luhistuessa innostuneet venäläiset muuttuivat länsimielisiksi ja avoimiksi, liikkumisrajoitukset olivat vähäisiä ja kuitenkin vanha miliisilaitos toimi ja ylläpiti turvallisuutta. Suotuisa ajanjakso päättyi vuoden 1998 Venäjän taloudelliseen romahdukseen. Tänäpä yhä useammin yhteistyön ovet pysyvät avoinna lisääntyvin kustannuksin ja jatkuvasti kasvava nationalismi tulehduttaa yhteistyösuhteita lännen tutkijoiden kanssa.

Tämän arvion otsikon Carpe diem viittaa erityisesti geologi Matti Saarnistoon ja arkeologi Pirjo Uinoon. Inkeriläisperäinen Aleksandr Saksa Leningradin tiedekatemiasta oli puolestaan se arkeologi, jonka kanssa suomalaisten sujuva yhteistyö lähti liikkeelle. Uusia tutkimuksia julkaistiin tiheään tahtiin. Geologian tutkimuskeskuksen ohella Joensuun yliopiston paleoekologit arkeologisena neuvonantajanaan Jussi-Pekka Taavitsainen osallistuivat merkittävällä panoksella Karjalan luonnonhistorian selvittämiseen. Viimeisen sysäyksen uuden historiasarjan synnylle antoi Hannes Sihvo.

Viipurin läänin historia -sarjan ensimmäinen osan Karjalan synty toimittajana Matti Saarnisto on luonut konseptin, jota sarjan neljä muuta osaa tulevina vuosina seuraavat. Edesmenneen Hannes Sihvon työtä sarjan päätoimittajana jatkaa Yrjö Kaukinen ja toimitussihteerinä Jyrki Paaskoski.

Luovutettu Karjala on suomalaisille tunnerperäinen asia, samoin sen historia. Kirjoittajat ovat ottaneet työn vastaan ymmärtäen sen vaativuuden ja pieteetin. He kertovat kokeneensa tutkimuksen innostavana. Valokuvissa on aistittavissa häivähdyks menneestä kansallisromantiikasta ja hävityn sodan surumielisyyden ja menetetyn Karjalan nostalgian aistii lukija tuon tuosta.

Matti Saarnisto valinnut ympärilleen Suomen pätevimät Karjalan esihistorian asiantuntijat. Allegorisesti: hän lähtenyt valmistamaan karjalanpaistia laatulihasta eikä lukija löydä lopputuloksesta syrjään siirrettäviä sattumia.

Missä Litorinameri ylittää Ancylysjärven?

Matti Saarniston ensimmäinen Karjala-tutkimus ilmestyi jo vuonna 1970, jossa hän käsitteli Laatokan transgressiorajaa. Siitä kuluikin liki 20 vuotta, kunnes hän pääsi kenttätöihin Kannakselle Hugo Berghellin, Julius Ailion ja Matti Sauramon jalanjäljissä. Yhteistyö venäläisten kanssa on ollut siitä lähtien kiinteää ja tulokset ovat mittavat mannerjään vetäytymisen, maankohoamisen, Itämeren kehityshistorian, Saimaan ja Laatokan vesistöhistorian sekä paleobotaanikan tutkimuksessa.

Karjalan maaperä on jääkauden muovauksen, jäätikkösyntyisten harjanteiden ja Itämeren sedimenteistä koostuvien laaksontäyten tulos, ilmenee Saarniston artikkelista "Karjalan geologia". Kannaksella maankohoaminen on ollut hidasta ja siksi Itämeren kehitysvaiheet on nähtävissä vain 50 metrin korkeusvälillä merenpinnasta.

Toisin kuin muualla Suomessa, jossa jäätikön sulavesien laimentava vaikutus hämärtää rajan Yoldiameren ja Ancylysjärven välillä, Yoldiameren suolaisuus erottuu piileväflo-

rassa Kannaksen alueella selvästi. Saarnisto on tutkimusryhmänsä kanssa onnistunut kairaamaan sellaisen kerrostuman Heinjoen Lintusuosta. Laatokan ja Itämeren suhteista todetaan, että järvi on ollut hetken kuroutuneena Yoldiamerestä ja osana Itämeren Ancylysjärven transgression yhteydessä.

Terijoella on löydettävissä kvartaarigeologiamme sykkähdyttävimpiä rantamuodostumia, jossa pitkäaikainen Litorinameren eustasia peittää Ancylysjärven transgression alaan. Etelä-Skandinaviassa on eroteltiin aikaisemmin eri ikäisiä Litorinameren vaiheita ja mieltä kiehtoo ajatus, että myös Kannaksella olisi stratigrafiassa löydettävissä vastaavuuksia näihin vaiheisiin. Saarnisto tyytyy toistaiseksi näkemään Litorinameren pitkinä metakronisena suurtulvana Kannaksella.

Laatokan lasku-uoma Itämereen ja Saimaan lasku-uoman, Vuoksen, synnyn aiheuttamat vaikutukset ovat olleet vaikeasti selvitettäviä luonnontapahtumia. Saarnisto osaa kertoa lukijalleen mutkattomasti, kuinka kaikki tapahtui. Saimaan vesien äkillinen virtaama Laatokkaan aiheutti suurtulvan ja vedenpinnan kohoamisen 5700 vuotta sitten, joka päättyi Nevan syntyyn 3300 vuotta sitten. Viipurinlahdella sijainnut lasku-uoma siirtyi nykyiselle sijalleen. Heinjoen Vetokallio jäi matalaksi kynnykseksi, jonka kautta veneliikenne kulki Viipurinlahdelta Vuoksenlaaksoon ja Laatokkaan. Viimeinen vaihe tapahtui vuonna 1857, jolloin Kiviniemen koski Suvannon länsipäässä puhkaistiin ja syntyi Vuoksen nykyinen leveä pääuoma, Taipaleenjoki. Viipurin läänin kuuluvien Suursaaren ja Tyttärsaaren kvartaarigeologiaa käsitellään myös tässä yhteydessä.

Kannaksen viljelyn käynnistyminen

Heikki Simola on kokenut Karjala-tutkija. Hänen kirjoituksessaan "Karjalan luonto ja ihminen" luonnonkuvaus pohjautuu kasvitieteilijä Kaarlo Linkolan tutkimusrunkoon Laatokan Karjalassa. Kasvilajistoa lueteltaessa häiritsee hieman se, että osa kasveista on mainittu tieteellisin nimin mutta osa ei. Kasviharrastajan muistia virkistää latinakielinen verryttely silloin tällöin. Eläimistö kuvaillaan tarkasti ja Kannaksella näyttää edelleen viihtyvän harvinaisuuksia, joita ei Suomessa tavata: esimerkiksi monni Suojärven Suojunjoessa ja säännöllisesti Kannaksella pesivä kiljukotka. Simola nimeää myös Kannaksen kautta Suomeen saapuneita lajeja. Joukosta näyttää unohtuneen

supikoira ja hirvikärpänen. Ekologisten lajien, ruisrääkän, heinäkurpan ja valkoselkätikan huomattavampi runsaus mainitaan ja olisipa siinä yhteydessä odottanut Simolan sivuavan ajankohtaista kohujyrsijää liito-oravaakin ja sen läntistä harventumisrajaa, mikä ilmeisesti osuu Laatokan Karjalaan ja Kannakselle. Mielenkiintoinen tieto on Sortavalan ulkosaariston Kotiluodosta, josta Edvard Vainio 1920-luvulla keräsi 260 jäkälälajia, joista 11 tieteelle uusia!

Paleoekologisia tutkimuksia on luovutetussa Karjalassa tehty kahdeksasta kohteesta, joista Simola käsittelee kolmea keskeistä, Kurkijoen Kuuppalanlampea, Valkjärven Ohalampea ja Sortavalan Kirjavalampea. Sedimenttitutkimusten tarkoituksena on selvittää metsähistoriaa ja ihmisen vaikutusta ympäristönsä, ennen kaikkea maanviljelyksen alkamista. Näyttää siltä, että maanviljelys käynnistyy vasta rautakaudella 600-luvulta alkaen. Rukiin varhaisimmaksi iäksi on saatu 780 vuotta jKr. Mielellään olisi nähnyt muutkin tutkitut siitepölydiagrammit julkaistuina tässä teoksessa, kätevästi samoissa kansissa. Näyttää siltä, että Kannaksen eteläosan maastosta puuttuvat hyvät näytepaikat kun taas Laatokan Karjalassa niitä on runsaammin.

Pirjo Uino on suunnannut arkeologisen toimintansa Karjalaan vuodesta 1988 ja tulokset on julkaistu väitöskirjassa *Ancient Karelia* vuonna 1997. Uino on osannut väistää suomalaisarkeologien ongelmat, jotka yleensä johtuvat puutteellisesta kielitaidosta, liikkumisongelmista ja aineiston huonosta tuntemuksesta.

Karjalan arkeologian 150-vuotinen historia on mielenkiintoinen ja siitä ilmenee, kuinka tärkeä Karjalasta kerätty kivikauden aineisto on ollut Kansallismuseon kokoelmille sekä määrällisesti että laadullisesti. Sodan aikaan suomalaisarkeologeille tuli mahdollisuus tehdä tutkimuksia valloitetuilla alueilla ja niihin liitetään joskus tieteenhistoriassa kysymys, olivatko ne poliittisesti tarkoitushakuista Suur-Suomi-haikailua? Ville Luho joskus kertoi minulle osallisuudestaan Itä-Karjalan retkiin, eikä pitänyt niitä luonteeltaan kovinkaan poliittisina. Olivatpa löytäneet Petroskoin museon kätkeytyä kivikauden kokoelmiin, mutta pistäneet paperikääröissä olleet saviastianpalat samoille sijoilleen edes ajattelematta konfiskaatiota.

Uinon tutkimuksesta käy myös ilmi, miksi neuvostoarkeologi Ravdonikas ei ollut ehkä kiinnostunut luovutetun Karjalan löydöistä. Stalinin ajan marxilaisen esihistorian pääideologi oli väittänyt toukokuussa 1940 pitämässään esitelmässä, ettei vallatulla alueella suomalaiset

tehneet lainkaan arkeologisia tutkimuksia ja luotti muinaistutkimuksen uuteen tulevaisuuteen "Karjalais-Suomalaisen Sosialistisen Neuvostotasavallan alueella". Kaivauksia Neuvostoliiton aikana Karjalassa toki tehtiin, mutta yhteistyön aikana 1990-luvulla sitäkin enemmän.

Esinerikas kivikausi – vähälöytöinen varhaismetallikausi

Matti Huurre on julkaissut kaksi Suomen kivikautta käsittelevää yleistystä ja nyt hänen elämäntyönsä saa sinetiksi vielä Karjalan kivikauden historian artikkelissa "Viipurin läänin kivikausi". Huurre perehdyttää lukijan ensin kivikauden tekniikkaan ja kiviesineiden valmistamiseen, kunnes siirtyään Antrean verkkolöydön kuvaukseen. Se on edelleen Karjalan ja Suomen tärkein kivikautinen löytö.

Antrean kalastajan on mielletty olleen Suomeen ensimmäisiä soudelleita asukkaita. Aivan äskettäin on tehty Joutsenon Kuurmanpohjasta rajan tuntumasta verkkoakin vanhempia löydöksiä ja ne Huurre on onnekseen ennättänyt ottaa mukaan käsikirjoitukseensa. Näyttää siltä, että ns. preboreaalin kivikauden tutkimus lähivuosina tulee merkittävästi uudistamaan kuvaa Suomen asuttamisesta jääkauden jälkeen.

Huurre on käynyt läpi Kansallismuseon esinekokoelmat ja laatinut uudet levintäkartat. Tätä pidän kiviesinemäärän huomioiden hyvänä saavutuksena. Huurteen selittävä kirjoitus-tyyli ja metodinen vanhakantaisuus sopii oikein hyvin karjalaisen aineiston kuvaamiseen, sillä kaivaukset ajoittuvat 1900-luvun alusta sotiin saakka. Sakari Pälsin kaivaukset jatkosodan loppuvaiheissa 1944 Vuoksenrannassa tapahtuivat sotatoimialueella etulinjassa vihollisen tulituksessa. Löydöt jäivätkin viimeisiksi Kansallismuseoon saapuneista Kannaksen muinaislöydöistä.

Kannaksen kivikausi on luonteeltaan hyvin samankaltainen Etelä-Suomen kanssa ja aineistosta onkin vaikea löytää omintakeisuutta. Sellainen saattaisi olla Äänisen viheriäliuskeeksi kutsutun mineraalin runsas käyttö kiviesineissä halki kivikauden. Vasarakirveskulttuuri jostain syystä ei näytä levinneen Kannakselle, joka onkin kulttuurin itäisintä reuna-alueita. Kuvituksen yhteydessä olisi voitu julkaista Viipurin Häyrynmäestä löydetty persoonallinen saviastia, jonka C. F. Meinander on sijoitta-

nut nuorakeramiikan ja Kiukaisten keramiikan tyylihistorialliseen muutosvaiheeseen.

Mika Lavento on tekstiilikeramiikkaa käsittelevän väitöskirjansa yhteydessä perehtynyt myös Kannaksen pronssikauteen. Perinteinen jako itäiseen ja läntiseen pronssikauteen kytkee Karjalan Volga-Kama jokien keskusalueeseen, joskin Karjala on ollut äärimmäistä periferiaa esineistön leviämistä tarkasteltaessa. Pronssiesineitä on Karjalasta löydetty harvoin. Yleisjako Seiman, Maaningan ja Ananinon ajallisiin vaiheisiin on projisoitu muualta Suomesta. Lavento tuo esille uuden termin, "Seima-ilmion", itäistä varhaista pronssikivestä käsitellessään. Miten "ilmio" määritellään arkeologisesta kontekstista?

Kaksi Kannakselta löydettyä Mälär-Akozinin pronssikivestä olisi antanut aiheen syvällisempään kulttuurikontaktien analyysiin idän ja lännen välillä. Lavento näyttää unohtaneen, että toistaiseksi on mahdotonta tulkita tieteellisesti pronssikautta ilman skandinaavista ja eurooppalaista pronssiesinetytologiaan pohjautuvaa periodijakoa.

Lavento on saanut Viipurin läänin vähäisestä pronssikauden aineistosta paljon irti ja tekstiilikeramiikan tutkimus onkin hyvin keskeinen ajanjaksoa kuvatessa. Kannakselta tunnetaan monta löytöpaikkaa, ja niistä tärkein on Räisälän Kalmistomäen asuinpaikka, joka on antanut nimensä ns. Kalmistomäen keramiikalle. Mieltä jäi askarruttamaan, voitaisiinko ja millä tarkkuudella eri varhaismetallikauden ja pronssikauden keramiikkalajit sijoittaa pronssikauden periodijakoon?

Lounais-Suomessa yleisten pronssikauden röykkiöhautojen harva itäraja sijaitsee Viipurinlahdella. Lavento pohtii myös, miksi Karjalasta ei tunneta kalliomaalauksia? Ilmeisesti Laatokan Karjalassa sellaisen löytyminen on vain ajan kysymys.

Kun varhaisrautakauden löydöt puuttuvat, Karjalan rautakausi alkaa Pirjo Uinon mukaan 300-luvulta "keskirautakautena", joka jatkuu viikinkiajan alkuun n. 800 jKr. Ajoitetuista löydöistä vanhimmat Sortavalan Nukuttalahdesta ovat vasta 500-luvulta. Käkisalmen Suotniemestä on saatu keramiikasta ajoitus 600-luvun taitteesta, eli ajalta, jolloin Simolankin mukaan maanviljelys käynnistyy Kannaksella. Merovingiaika (600–800 jKr) hautalöytöineen näyttää olevan Kannaksen kiinteämmän rautakautisen asutuksen syntyaikaa.

Viikinkien idäntien varrella ja kukoistuskausi ristiretkiajalla

Karjalan esihistorian merkitys korostuu viikinkiajalla (800–1100 jKr.) ja ristiretkiretkiajalla (1100–1300 jKr.). Kannas osuu sopivasti viikinkikauppiaiden idänkänynnin varrelle ja lähelle kaupan myötä kehittyviä keskuksia Staraja Ladogaa ja Novgorodia. Pirjo Uinon Karjalan rautakautta käsittelevä väitöskirja on hyvä perusta hänen viikinkiaikaa käsittelevään osaan jopa niin, että monipuolinen esineistön esittely saattaa väsyttää lukijan.

Karjalan asutushistorialla on löytöjen valossa länsisuomalaiset juuret. Mitkä syyt ovat muuttoliikkeen takana? Uinon mielestä halu päästä mukaan kaupan verkostoon oli eräs pääsyyistä. Totta onkin, että Kannaksen strateginen ja kauppapoliittinen merkitys oli keskeinen ja karjalaiset liikkuvat ainakin pohjoiseen Vienanmerelle ja Saimaalle. Todisteet karjalaisten osallistumisesta viikinkien idänretkiin vaikuttavat Uinon mielestä vähäisiltä. Karjala mainitaan skandinaavisissa saagoissa ja kronikoissa, mutta lähteet on kirjoitettu vasta 1200–1300-luvulla. Kirjoittaja käsittelee huolellisesti hopeakätköt, slaavilaisperäisen sanaston, muinaislinnat, kuppikivet ja päättää osuutensa pohdiskeluun viikinkiajan vaurauden syistä Karjalassa.

Ristiretkiaika Karjalassa on pietarilaisen Aleksandr Saksan osaamisaluetta, josta hän on aikaisemmin väitellyt tohtoriksi Joensuun yliopistossa. Kirjoittajakollegoiksi on Saksa saanut Pirjo Uinon ja Markus Hiekkasen. Tutkijat ovat päässeet hyvään yhteisymmärrykseen Karjalan myöhäisrautakauden periodijaosta, mikä poikkeaa Länsi-Suomen vastaavista aikajaksosta melkoisesti. Johtuisiko ristiriita siitä, että Karjalan löydöt onkin ajoitettu liian nuoriksi?

Karjalan ristiretkiaika käynnistyy vasta 1100-luvulla kestäen peräti Pähkinäsaaren rauhaan 1323. Ominaista ajalle ovat runsaasti koruja, aseita ja työkaluja sisältävät ruumishaudat ja muinaislinnat, niistä merkittävimpänä Räisälän Tiurinlinna, linnoitettu karjalaisten kauppa- paikka. Aikakautta on kutsuttu karjalaisen kulttuurin "kukoistusajaksi".

Karjalaisella kulttuurilla on ollut suuri vaikutus Mikkelin ja vieläpä Päijät-Hämeen rautakauteenkin. Onko Mikkelin alue ollut karjalaisten vauras, läntinen siirtokunta, jää kirjoittajien mielestä liian vähälle pohdinnalle. Löydöistä ei voida johtaa erityistä "heimoidentiteettiä", joten onko aika puhua jo "ihan oikeista savolaisista"

kalmistoista? Onko inkeriläisillä karjalaiset juuret, jää tällä kertaa ratkaisematta. Karjalaisten muutto Inkerin alueelle ei vaikuttanut asutus- ja kulttuurikuvaan, vaan sitäkin enemmän heijastuu sen kehitys rikkaan Novgorodin suojassa. Vatjan ja inkeröisten alueet liitettiin 1260–1270-luvulla Novgorodiin.

Karjalan ja Novgorodin suhde on ollut kiinteää viimeistään 1100-luvun alusta, jolloin Staraja Ladogastakin tuli osa Novgorodin aluetta. Novgorodista kaivetut tuohitekstit ovat jo historiallisia lähteitä, joissa käsitellään Karjalaan liittyviä asioitakin. Karjalaiset ovat olleet sotilaallisessa liittosuhteessa ja kantoivat ilmeisesti Novgorodille veroa ainakin 1300-luvun alusta alkaen, jolloin Pähkinäsaaren rauhan raja määritettiin. Siinä vauras Laatokan Karjalan asutus jäi Novgorodin hallintaan.

Karjalan esihistoria päättyy Markus Hiekkasen tutkimukseen rautakauden vaihtumisesta keskiajaksi. Rajan määrittelyn hän perustelee tarkasti. Karjalaan tehty kolmas ristiretki uudisasutuksen ja Ruotsin Karjalan synnylle on edelleen tärkeä rajapyykki. Hiekkasen painottaa, että Karjalan mahtikautta ristiretkiajalla ovat suomalaisarkeologit kullanneet liiaksikin sisältäpäin. Ehkei se Novgorodin mahtivaltion näkökulmasta "kimmeltänyt yhtä kirkkaana".

Mikä merkitys on kristillisillä symboleilla kristillistymiskehitykseen? Riipusristit eivät merkinne syvällistä ristin merkin ottamista ja Laurentiuksen kronikassa vuodelta 1227 mainittu karjalaisten kastaminen, ("melkein kaikki ihmiset"), on ilmeisimmin epäluotettava lähde. Hiekkanen päättää katsauksensa idän kreikkalaiskatolisen uskonnon ja lännen roomalaiskatolisen kirkon aluejaon muodostumiseen ja suhteiden kiinteytymiseen Länsi-Kannaksen osalta Turun piispanistuimeen ja Laatokan Karjalan osalta Novgorodin alaiseen luostarijärjestelmään. Termit Ruotsin Karjala ja Novgorodin Karjala vastaavat konfrontaatiota 1300-luvun vaihteesta alkaen.

Tavalleen uskollisena Hiekkanen on liittänyt paljon mielenkiintoista tietoa ja omia tulkintojaan alaviitteisiin, joita kannattaa seurata tekstin yhteydessä, ajanjaksoa tutkivien kollegojen sitäkin tarkemmin.

Karjalan synty on tasokas esihistoriateos, eduksi kirjoittajilleen ja erityisesti teoksen toimittajalle. Tieteellinen taso ilmenee siinä, että lähdeviitteet, niiden runsaus ja käyttö, ovat aivan omaa luokkaansa heijastaen kirjoittajien pätevyyttä omilla tutkimussektoreillaan.

Kirjoittajien ohella muut tietoruutuja julkaisseet tutkijat Tapio Koistinen, Terttu Lempiäinen, Juha Leskinen, Janne Saarikivi, Pirkko Sihvo ja Jussi-Pekka Taavitsainen osaavat ilmaista asiansa erikoisaloiltaan tarkasti ja kiinnostavasti. Kirja on enemmän kuin yleistajuistettu maakuntaesihistoria.

Karjalaisen kulttuurin edistämissäatiö muine teosta tukevine tahoineen on tehnyt suuriarvoisen kulttuuriteon suomalaisille, ennen kaikkea siirtokarjalaisille ja heidän lapsilleen. Eräs yksityiskohta kummastuttaa: miksi Museovirasto karjalaisen muinaisomaisuuden ja kaivausdokumenttien vartijana puuttuu teoksen julkaisemista tukevien instituuttien luettelosta?

Valittamista on sen sijaan teoksen himmeän painopaperin laadussa ja painojäljessä. Korkealuokkaiset Sakari Pälsin ja Julius Ailion 1900-luvun alussa suurille lasilevyille valottamat kuvat on painoteknillisesti latis-tettu harmaiksi ja kuvien epäterävyys leimaa kauttaaltaan kirjan valokuvia. Uudemmissa valokuvista monet ovat valoineen ja varjoineen heikkotasoisia. Liian usein on taittajalta unoh-tunut esinekuvista suhteita vertaava mittajana. Teknilliset puutteet on helposti korjattavissa sarjan seuraavissa osissa.

Kirjoittaja on Turun yliopiston kivikauden arkeologi-an dosentti ja Riihimäen museotoimenjohtaja.